

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Протосоціологія»
за спеціальністю 054 «Соціологія»

Укладач:
д-р філос. н., проф. С. Стоян

Конспект лекцій розглянутий та схвалений
на засіданні кафедри соціології та
політології

Протокол № _____ від «___» _____ 2016 р.

Завідувач кафедри

_____ О.А. Хомерікі

Тема 1. Протосоціологічні вчення давнього Китаю

1. Проблема соціального порядку – стрижнева тема давньокитайських вчень.
2. Соціальна концепція Конфуція.
3. Легізм: принципи соціального порядку.
4. Соціальні принципи даосизму.

Філософська думка Давнього Китаю наскрізь проникнута соціальними ідеями і її можна вважати, поряд із Давньогрецькою традицією, однією із перших спроб філософської рефлексії на соціальну тематику. Проблема соціального порядку постає у центрі практично усіх давньокитайських шкіл, які у різний спосіб намагалися вирішити проблеми соціального устрою в межах існуючого на той час суспільства.

У Давньому Китаї вважалось, що кожен правитель від народження наслідував від своїх предків «де» - «благодать» або «життєву силу», що спонукало інших покорятися своєму правителю, який знає «дао» - шлях, який у соціальному контексті означав правильний шлях управління.

Допоки у державі не існувало розброду, ці принципи не піддавалися сумніву аж допоки в результаті міжусобиць на місці єдиного державного об'єднання не утворились десятки володінь, які претендували на провідну роль, що призводило до постійних сутичок і конфліктів.

Виникла ціла низка нагальних питань, які необхідно було вирішувати та обґрунтовувати як на теоретичному, так і в практичних вимірах: чому зруйнувався усталений порядок, хто у цьому винний, як його відновити та у чому має полягати основа стійкості соціального устрою.

Першим, хто поставив цілу низку подібних питань став Конфуцій (551-479 до н. е.). На його думку, благополуччя у суспільстві та державі напряму залежить від мистецтва управління, яке напряму пов'язано із поняттями моральності й справедливості, тобто невід'ємно від етичних принципів. Конфуцій незадовільно оцінював існуючий стан речей у суспільстві, оскільки моральні сні ідеали впорядкування соціуму залишилися у минулому. Мислитель пов'язує стрижневі принципи правильного правління із стрижневим поняттям свого вчення – людинолюбністю (жень), носіями якого є лише благородні мужі, на відміну від простолюдинів, що повинні у своїх діях наслідувати прикладу благородних мужів, які є носіями моральних чеснот. Таким чином, суспільство за Конфуцієм не було рівним, на чолі держави знаходився імператор, який вважався сином неба і батьком усього народу; наступну сходинку займали благородні мужі, а найнижчу – простолюдини. Благородні мужі складають правлячу еліту, що керую простолюдинами й спонукає їх до праці силою свого морального прикладу й тому це не повинно викликати гніву з їх боку.

Стрижнем повної покори низів правлячій верхівці є принцип повного підпорядкування й покори дітей своїм батькам, адже уся держава уподібнюється великій родині, де молодші (найнижчі) повністю підпорядковані найстаршим (найвищим). Виконання цих принципів тісно пов'язано із дотриманням ритуалів (правил «лі»), які привчають виявляти почуття обов'язку й смирення.

Реформа системи управління держави, за Конфуцієм, повинна розпочатися з так званого «виправлення імен», завдяки якій соціальна функція усіх верст суспільства, й особливо – правлячої, перестане бути номінальною й стане реальною. Тобто, правитель буде правителем не лише за формою, а за своїм змістом, так само й як сановники, службовці тощо.

На відміну від конфуціанства, соціальна концепція легістів була повністю спрямована на досягнення могутності держави, основна мета якої полягала у домінуванні на інших державами. Принцип створення такої системи управління базувався на основоположному значенні закону («фа»), який повинен був виступати основними нормами регламентації життя народу з боку правління й адміністрації. Закон повинен відрізнятися універсальністю, ясністю та чіткістю, й бути абсолютно безжалісним у застосуванні.

Правитель повинен здійснювати керівництво, на відміну від конфуціанської позиції, не за допомогою власного морального прикладу, а на основі закону та існуючого авторитету, для чого непотрібно самому мати певні здібності й моральні якості. Він повинен лише розпоряджатися роздачею нагород та покарань, завдяки чому буде здійснюватися управління за принципом недіяння.

Застосовуючи такі принципи організації суспільного життя, поведінка людей ставала чітко визначеною й нормативною, усі ставали схожими один на одного й унеможлиблювався розвиток власної індивідуальності. Базуючись на цих принципах, головними ворогами легістів були власники й учені, які повинні були викорінюватися й знищуватися усіма можливими способами. Відповідно до цієї доктрини книги також підлягали нещадному знищенню.

Соціальна основа даосизму базується на понятті «дао» - шлях і передбачає культивування принципу «недіяння» - «у вей», який полягає у слідуванні природному плину речей й відмові від цілеспрямованої дії на користь нецілеспрямованої. Засновником даосизму був філософ і мудрець Лао-цзи, на думку якого будь які державні утворення призводять до соціальних конфліктів і воєн, оскільки вони є штучними й порушують природний стан речей. Для даосів метою управління було, на відміну від легістів, не могутність держави, а благо усього народу, шлях до якого лежить у поверненні до патріархальної простоти, у межах якої суспільний устрій є природним і гармонійним.

Література:

1. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
3. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – Київ, 1996.
4. Антология мировой философии: В 4 т. — М.: Мысль, 1962. — Т. 1. — Ч. 1. — 576 с.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. М.,1996.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 703 с.

8. Матье М. Э. Из истории свободомыслия в Древнем Египте // Вопросы истории религии и атеизма. — М.: Мысль, 1953. Т. 3. — 242 с..
9. Рой М. История индийской философии. — М.: Иностранная литература, 1958. — 548 с.
10. Трошкин Е.И.. История социологии: Учебное пособие. — Изд-во ЮУрГУ, 2006. — 200 с.

Тема 2. Соціально-філософські концепції Античності.

1. Соціально-філософські ідеї Геракліта й Демокрита.
2. Етико-соціальні погляди Сократа.
3. Соціальна концепція Платона.
4. Соціальна концепція Аристотеля.
5. Соціальні концепції доби еллінізму.

Соціально-філософські концепції античності були відображенням абсолютно нової системи соціального укладу, який утворився у межах античних полісів – міст держав, побудованих за принципом об'єднання вільних громадян, що згуртувалися з метою захисту своїх прав у боротьбі з іноземцями й протиставлених невольній частині населення – неповноправним громадянам і рабам. В античному полісі з'являється абсолютно новий суб'єкт суспільного життя – вільний громадянин, якого не існувало у давніх цивілізаціях Сходу. Він міг вирішувати та відстоювати усі свої права перед іншими вільними громадянами у суді відповідно до існуючої у полісі системи законів. Соціальна стратифікація античних міст держав складалася із трьох щаблів: повноправні громадяни; вільні неповноправні жителі; безправні раби. При цьому керівництво державою здійснювали лише вільні повноправні громадяни полісів.

На думку давньогрецького натурфілософа Демокрита, інтереси держави повинні стояти вище за усе. Воно досягається загальною єдністю громадян, які будують свої відносини за принципом взаємного захисту, співчуття й допомоги. На його думку, держава повинна дбати про бідних і завжди їм допомагати. Демокрит віддавав перевагу демократії, хоча й зазначав, що за своєю природою керувати властиво лише кращим.

Соціальні погляди Сократа надзвичайно тісно поєднані із його етичною концепцією, відповідно до якої мистецтво управління справами полісу є одним із різновидів соціальної добродетності. Якщо людина має знання (що постає у концепції Сократа стрижневим), вона буде професійним керівником у будь-якій сфері – військовій, державній, господарській, оскільки саме знання нададуть їй можливості знаходити спільну мову із підлеглими й керувати ними. На його думку, піклування про власні статки лише за кількісним показником відрізняється від державних масштабів, й тому людина, яка може навести лад у своєму будинку й взагалі здатна його побудувати, може керувати й у великій кількості помешкань – тобто, в усій державі. Тобто, за твердженням Сократа, як і будь-яка інша, соціальна добродетель міститься у знанні. Й невипадково, що одна із стрижневих сократівських тез: «пізнай самого себе». Управління справами соціуму на сонові знань, за Сократом, є єдиним

надійним принципом, що може призвести до пануванні у суспільстві загального блага.

Учень Сократа – Платон у своїй концепції намагається побудувати зразок універсального соціального устрою – «ідеальну державу». Суспільна ієрархія в його теорії вибудовується в залежності від домінування в людині одного із трьох начал душі – розумного, вольового або афективно-пристрасного. Відповідно до цих вихідних, керівництво в державі повинно належати мудрецам-філософам, в яких домінує розумне начало, справа захисту покладається на воїнів із вольовим початком, а забезпечувати життєдіяльність вищих прошарків повинні торговці й ремісники, оскільки афективно-пристрасна природа не дозволяє їм адекватно керувати іншими. Таким чином, у державі кожен повинен займатися своєю справою, оскільки, на думку Платона, найшкідливіша соціальна хвороба – це зайняття багатьма справами, оскільки, як правило, люди займаються тим, до чого не призначені.

Для того, щоб уникнути соціальних конфліктів, Платон забороняє правителям і воїнам мати приватну власність, а також сім'ю, щоб уникнути будь-яких зловживань та зосередити усю увагу на піклуванні за державою. У межах ідеальної держави передбачається існування спільних дружин та дітей для воїнів, причому виховання дітей покладається на державу. Заперечуючи існування індивідуальних сімей у правителів і воїнів Платон намагається у такий спосіб перетворити усю правлячу верхівку на єдину міцну родину (що насправді є достатньо парадоксальним й протиприродним).

Платон критично ставиться до крайнощів багатства та бідності, вважаючи найкращим середній достаток. В основі ідеальної держави повинен лежати принцип справедливості, якому повинна бути повністю підкорена людина, інтереси якої повністю приносяться у жертву соціуму.

Аристотель – учень Платона – критикує теорію свого наставника. Він виходить із того, що, по-перше, державу утворюють вільні люди, й, по-друге, держава створюється для того, щоб жити щасливо. На його думку, у платонівській системі взагалі зникає поняття людської свободи і разом із ним – щастя, оскільки якщо держава складається із численної кількості невільних й нещасливих людей, загальне благо в ній не може бути можливим. За сумою нещасних доль ми не можемо в результаті отримати щастя. Основними добродіями Аристотель вважає справедливість, мужність, розсудливість й благорозумність, які є запорукою щастя.

У суспільстві, на думку філософа, повинен існувати розподіл на вільних (тих, хто може піклуватися про себе та інших) і рабів (які не здатні піклуватися про себе й тому повинні мати господаря). Подібний розподіл, за Аристотелем, є природним. Основним призначенням рабів є забезпечення свободи вільних громадян, вони є лише одухотвореними знаряддями для задоволення потреб своїх господарів. Окрім цього вибудовується також взаємозалежність у родині – дружина залежить від чоловіка, а діти від батька.

Найвищу сходинку в суспільній ієрархії займають ті верстви вільних громадян, що мають вільний час – тобто дозвілля, яке дозволяє їм брати участь в управлінні державою.

В добу еллінізму соціально-політичні теорії вже не відрізняються своєю потужністю. У межах соціально філософських поглядів стоїцизму можна виділити твори Луція Аннея Сенеки та Марка Аврелія. Засновник епікуреїзмі філософ Епікур у своїх соціальних поглядах висловлював думку про те, що закони і держави виникають за домовленістю, як і сама справедливість, що має відносний характер. Щастя для Епікура було пов'язано із відсутністю страждань для чого він пропонував відходити від суспільних справ, набувати незалежності від держави та соціуму й займатися самовдосконаленням. Таким чином подібні погляди виводили людину за межі соціального й закладали підґрунтя крайнього індивідуалізму.

Література:

1. Аврелий Марк. Наедине с собой // Антология мировой философии: В 4 т. — М.: Мысль, 1969. — Т. 1. — Ч. 1. — С. 519—525.
2. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
3. Аристотель. Никомахова етика: Соч.: В 4 т. — М.: Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 53—293.
4. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. — К.: Юніверс, 2004. — 687 с.
5. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: учебник. — С.-Пб.: Лань, 2002. — 384 с.
6. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. — К.: Либідь, 1993. — 334 с.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. — М.: Академический проект: Культура, 2005. — 703 с.
8. Момджян К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1.М.,1994.
9. Платон. Законы: Соч.: В 3 т. — М., 1972. — Т 3. — Ч. 2. — С. 83—503.
10. Фрагменты ранних греческих философов. - М.: Наука, 1989. — Ч. 1. — 576с.

Тема 3. Соціальні ідеї християнської Європи: доба Середньовіччя.

1. Зміна світоглядної парадигми в християнському соціумі.
2. Християнська апологетика: соціальна складова.
3. Соціально-філософський зміст вчення Августина Блаженного.
4. Соціальна утопія Роджера Бекона.
5. Фома Аквінський: три функції соціального порядку.

На відміну від пишноти, розбещеності й надмірності життя у Римській імперії, життя перших християн було взірцем аскетизму й поміркованості. Вони засуджували будь-які розваги, видовища, вважаючи їх непристойними й бісівськими. У межах міст або селищ перші християни проводили релігійні зібрання, призначенні для колективних молитов і спілкування. На думку апологета Тертуліана віра повністю домінує над розумом і повністю визначає життя людини, як особисте, так і соціальне.

Першим творцем ґрунтовної соціальної концепції у межах християнства став один із отців церкви Августин Блаженний. Стверджуючи, що Бог є творцем світу, він також наголошує на тому, що Бог також продовжує підтримувати порядок у світі без чого вже давно б запанував суцільний хаос. У своїй праці Августин протиставляє Град Земний і Град Небесний: тобто державний, суспільний порядок – осереддя гріха й несправедливості, й порядок небесний – джерело благодаті й вічного життя. У царстві Божому панують праведники, божі люди, позбавлені усіх недоліків і гріхів. Земне царство тримається на грішниках, людях, для яких основними пріоритетами постають влада, багатство й гордіня. Досягнення абсолютної гармонії та божої благодаті у межах земного життя неможливо. Завдяки церкві земне існування утримується від скатування у прірву. Церква постає представником Града Божого на землі, а земне існування виправдовується лише існуванням віруючих, які присвячують своє життя ідеї спасіння усіх християн у межах церкви. На думку Августина, світська влада повинна бути повністю підпорядкованою владі церкви, що постає для неї духовним наставником і дороговказом. Государі світської держави в усіх справах повинні дослухатися до думки своїх духовних пастирів.

Августин також зазначає основні стадії розвитку історії людства, які він порівнює із стадіями розвитку людини, а також із шістьма днями творіння. Це стадія немовляти, дитинства, отроцтва, юнацтва, зрілості й старості, яка триває із моменту приходу у світ Христа й завершується кінцем існування людства. Таким чином, Августин вперше висуває думку про кінцевість земного існування людини й відносної значущості соціального устрою, який в решті решт добігає свого кінця. Земне життя стає другорядним, а на перший план виступає ідея спасіння вічної душі.

Соціальна доктрина Роджера Бекона напряду пов'язана з ідеєю пізнання, згідно із якою авторитет (віра) завжди потребують підтримки розуму, що спирається на дані досвіду. Соціальна структура суспільства Бекона складається із трьох щаблів, найвище місце серед яких займають «вчені-священики», що є духовними керівниками суспільства. Наступну ланку займають воїни, що стоять на захисті держави; за ними йдуть ремісники й землероби, що забезпечують нормальну життєдіяльність усіх верств населення. Подібна структура відсилає нас до ієрархічної соціальної побудови ідеальної держави Платона, в якій замість мудреців-філософів на вершині опиняються вчені-священики.

Соціальні погляди Фоми Аквінського базуються на ідеї свободи волі людини і блаженстві як кінцевій меті людського існування. Структура соціального порядку базується на чіткому розподілі функцій кожної людини у залежності від її положення у соціальній ієрархії, відповідно до якого частина людей молиться, частина – керує, а інші – працюють, забезпечуючи усіх інших усім необхідними. Цей порядок встановлений Богом і тому ніхто не в змозі і не в праві його відмінити.

Головним інститутом держави є церква, авторитет якої в суспільстві є безсумнівним й, порівняно із якою держава виступає вторинною, оскільки піклується про тілесне, а не духовне життя людини. Таким чином, так само як і в Августина, держава повністю підпорядкована церкві. Фома Аквінський вважає можливим критику світської влади як церквою, так і самим народом. Людська

поведінка в соціумі, на його думку, підпорядкована трьома видами законів: божественними, природними й людськими.

Література:

1. Августин. Сповідь. — К.: Основи, 1999. — 319 с
2. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
3. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
4. Зубов М. В. Раннее средневековье // История эстетической мысли: В 6 т. — М.: Искусство, 1982. — Т. 1. — С. 278—298.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. М.,1996.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 703 с.
8. Момджян К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1.М.,1994.
9. Мамардашвили М.К. Из лекций по социальной философии. // Социологический журнал, 1994, №3.
10. Трошкин Е.И.. История социологии: Учебное пособие. – Изд-во ЮУрГУ, 2006. – 200 с.

Модуль №2 "Історія протосоціологічних вчень: від доби Відродження до Нового часу".

Тема 4. Соціальні ідеї доби Відродження.

1. Зміни парадигми соціального філософування у добу Відродження.
2. Мистецтво як камертон соціальних зрушень.
3. Франческо Петрарка та Джованні Бокаччо: виховання патріотичної особистості.
4. Піко делла Мірандола: гідність та свобода людини.
5. Революційний характер соціального вчення Ніколо Макіавеллі.

Доба Відродження ознаменувала початок кризи феодалізму та поступового зародження нових форм буржуазних відносин, що приходили на зміну панування середньовічного теоцентричного соціального устрою. Соціально-філософська зацікавленість мислителів змістила акценти з Бога на просту смертну людину, визнаючи її гідність свободу й право на щастя у земному житті. Гуманістичний характер соціальних поглядів Ренесансу виявився у розумінні людини як вільної істоти, що заклало підґрунтя для подальшого розширення її прав і свобод у соціумі.

Представники сфери мистецтва одними із перших почали втілювати у своїх творах зростаючий гуманістичний пафос епохи, відображаючи таким чином ті соціальні зрушення, що відбувалися у тогочасному соціумі. Титани

Відродження – як їх не без перебільшення назвали нащадки – були унікальним втіленням енциклопедичних знань у поєднанні із неймовірною мистецькою геніальністю. Яскравим прикладом цього є постать Леонардо да Вінчі – художника, інженера, конструктора, анатома, науковця тощо, сфера інтересів якого сягала різноманітних галузей і відображала неймовірний потяг митців того часу до розширення меж своїх наукових знань, розвиток яких суттєвим чином гальмувався за часи панування середньовічних антинаукових порядків. Інженерні винаходи Леонардо на декілька століть випередили свій час за рахунок чого не були реалізовані за його життя, оскільки суспільство ще не було готовим до таких сміливих ідей. Він залишив нам креслення із прототипами гелікоптера, апарата для занурення під воду, танку, дельтаплану тощо. Анатомічні дослідження митця стали підґрунтям для подальших відкриттів у сфері медицини. Весь цей науково-мистецький потенціал радикальним чином змінював соціальні настрої тогочасного суспільства, готуючи підвалини для стрімкого розвитку науково-технічного прогресу.

Не менш потужними були мистецькі досягнення Мікеланджело, Рафаеля, завдяки яким набули значного суспільного значення численні архітектурні споруди, такі як Сікстинська капела та ін.

Гуманістичним пафосом були проникнуті й соціальні погляди мислителів раннього Відродження. Франческо Петрарка, на відміну від середньовічних теологів, вважав, що людина має право на щастя у земному житті, значення якого перестало применшуватися. Ідеал держави для Петрарки базувався на ґрунті високої моралі її громадян, для яких на перший план виходили питання пізнання сенсу життя. Джованні Бокаччо у своїх творах змальовує живу, соціально активну, життєрадісну людину, яка критично ставиться до занадто суворих заборон церкви й відчуває цінність і значущість повноцінного, радісного земного життя. Джованні Піко делла Мірандола у своїй «Промові про гідність людини» також вважає, що людина є вільною і самостійно творить свою долю у чому і полягає її висока гідність.

Але свого апогею соціальна думка доби Відродження досягає, не без перебільшення, у революційному на той час вченні Нікколо Макіавеллі, який визначив природу людини суто егоїстичною. А задля приборкання егоїстичних імпульсів і забезпечення порядку у соціумі необхідно насилля, що здійснюється за допомогою потужного апарату держави. Саме служіння державі для Макіавеллі постає основним смислом й метою людського життя. Людське життя та благо окремої людини не представляють особливої цінності по відношенню загального блага держави, завдяки якому досягається її велич. Віддаючи перевагу республіканському ладу, філософ зазначав, що народ неготовий жити при такій формі правління, й тому досі існує монархія, на чолі якої стоїть государ. Саме такої назви набуває його основоположна праця – «Государ», в якій висловлені основні стрижневі позиції щодо механізмів управління державою. На думку Макіавеллі, заради створення могутньої держави правитель може вдаватися до будь-яких підступних дій – насильства, підступності, обману тощо, оскільки основоположним принципом для нього постає теза: «мета виправдовує засоби». Зважаючи на це, філософ стверджує, що політика й управління державою несумісні з мораллю, що існує для

широкого загалу. Церква, на думку мислителя, не здатна керувати державою, й тому встановлення міцного суспільного ладу й завдання виховання громадян покладається на державу. Суспільно-громадське життя, на думку Макіавеллі, визначається об'єктивною закономірністю, яку він називає «фортурою».

Також однією із основних досягнень соціальної доктрини Макіавеллі було те, що він відділяє Бога від соціального порядку, який, на його думку, має суто світський характер і повністю залежить від людських дій.

Література:

1. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
3. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – Київ, 1996.
4. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: учебник. – С.-Пб.: Лань, 2002. – 384 с.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. М.,1996.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 703 с.
8. Манетти Дж. Речь // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения. — М.: Изд-во МГУ, 1985. — С. 138—140.
9. Мирандола Пико делла. Речь о достоинстве человека // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. — М.: Искусство, 1962. — Т. 1. — С. 506—514.
10. Фичино Марсилио. В чем состоит счастье // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения. — М.: Изд-во МГУ, 1985. — С. 222—228.

Тема 5. Соціальні аспекти Реформації та теорії «утопістів».

1. Соціальні теорії Реформації.
2. Мартін Лютер: перші ідеї реформації.
3. Жан Боден: ідея земного походження держави та суспільства.
4. Жан Кальвін: соціальні погляди.
5. Соціальні утопії Томаса Мора і Томазо Кампанелли.

У XVI столітті в Європі відбувається розгортання Реформації, під якою дослідники розуміють як відділення протестантської церкви від католицької, так і у більш широкому вимірі – ранню форму загальнонаціонального руху, що об'єднав під своїми антикатолицькими гаслами національно самосвідому частину населення, що прагнула позбутися залежності від Риму.

Реформатори прагнули позбутися тих викривлень і зловживань, що за тривалий час значно віддалили католицьку церкву від ранньохристиянських біблійних принципів, що базувалися на ідеї рівності, свободи і братерства усіх християн. Апологети протестантського руху заперечували існуючу церковну ієрархію, відкидали підпорядкування папі римському, засуджували купівлю-

продаж індульгенцій і розкіш та марнотратство священнослужителів, яких прагнули обирати самотійно.

У першій половині XVI століття в межах реформаторського руху утворилося чотири напрями протестантизму: лютеранство, кальвінізм, цвінгліанство і англіканство.

Засновником лютеранства був Мартін Лютер, який в умовах підйому суспільно-національних настроїв у Німеччині оприлюднив свої 95 тез проти індульгенцій, в яких містилися основоположні принципи нового протестантського вчення, спрямованого проти догматів католицької церкви. Він стверджував, що мирське життя і соціальний устрій займають важливе місце в житті як християнина, так і церкви загалом. Лютер вважав, що церква і духовенство не повинні займати панівне положення у суспільстві, а повинні виховувати християн і спрямовувати їх на шлях спасіння. Надзвичайно важливим моментом в соціальні концепції Лютера було проголошення незалежності світської держави від католицької церкви, а також переведенні Старого й Нового Заповіту на німецьку мову, що надало можливість кожній людині бути долученою до Святого письма без посередництва церкви.

На відміну від Лютера, Томас Мюнцер був більш радикальним і вважав, що Біблія повинна стати законом не тільки для релігійного, але й для соціально-політичного життя. Він вважав, що його місія на землі полягає у сприянні втілення ідеї рівності людей на землі, оскільки вони є рівними перед Богом. Але реалізація цих принципів відбувалась насильницьким і кривавим способом, оскільки Мюнцер вважав себе обраним Богом для знищення тиранів.

На думку реформатора Жана Бодена, в основі держави лежить принцип суверенітету як «абсолютної та постійної влади держави». На його думку, найбільш доречною формою правління є монархія, коли в державі монарх захищає свободу особистості та її право на недоторканість приватної власності, що є базовою у подібному устрої. На думку Бодена, рівність в державі призводить до її загибелі.

У Швейцарії ідеї, подібні до лютеранських, почав втілювати Ульріх Цвінглі, який вважав, що суспільний лад повинен відновити пріоритет біблійних звичаїв і авторитет віри, у чому був надзвичайно радикальним, адже під заборону підпадало усе, що не знаходить прямого підтвердження у Біблії.

Соціальні погляди Жана Кальвіна базувалися на ідеї передвизначеності долі кожної людини, яку вона не може змінити. Якщо людина є працелюбною, набожною, праведною, то її професійна діяльність складається успішно, що свідчить про її богообраність і майбутнє спасіння. Відповідно до цих вихідних виокремлюються основні принципи кальвіністів: працелюбність, що є ознакою богообраності, максимальна бережливість, вкладання прибутку у власну справу, презирство до марнотратства та насолод, а також вірність слову. Ідея богообраності нівелювало значення благородного походження, яке зовсім не впливало на принцип спасіння. Саме на базі цієї «протестантської етики», як пізніше стверджував М. Вебер, і почали зароджуватися капіталістичні відносини.

Поряд із реформаторським рухом, у XVI столітті виникає низка соціальних утопій, що позиціонують принципи ідеального устрою суспільства, які в реальній дійсності залишаються недосяжними.

У 1516 році англійський канцлер, політик і філософ Томас Мор пише працю під назвою «Утопія», в якій викладає свої мрії про ідеальний устрій, який нібито існує на далекому острові. Це було певним виявом протесту проти існуючої соціальної несправедливості в Англії, основним джерелом якої Мор вважав приватну власність. На його думку, лише відмова від неї й побудова суспільства на принципах майнової рівності надасть можливість досягнути омріяного благополуччя й уникнути експлуатації людини людиною.

На своєму уявному острові Мор описує суспільний стан, в якому усі матеріальні ресурси належать народу – це і природні ресурси, і продукція, що спільно вироблена трудящими й належить усім і кожному. Праця у такому суспільстві перетворюється на радість, адже вона перестає бути тяжкою повинністю й покликана вивільнити час для самовдосконалення й внутрішнього розвитку. Цікавим фактом є те, що на гербі утопійців містяться символи радянської держави – серп, молот і колосся, що були запозичені не випадково, оскільки уособлювали мрії про звільнення від поневоленого існування.

Але, незважаючи на омріяну рівність, в утопійському суспільстві існує прошарок рабів, що абсолютно безправними й приреченими на тяжку працю, що є покараннями за провини. Вони закуті в кайдани й ланцюги й постійно змушені працювати, щоб забезпечити належні умови життя іншим членам суспільства.

Іншою соціальною утопією постає праця Томмазо Кампанелли «Місто Сонця», написаної під впливом утопії Т. Мора під час тюремного ув'язнення за організацію повстання італійців проти іспанського гніту. Автор мріє про ідеальне суспільство, в якому не буде місця приватній власності й завдяки всезагальній свідомій праці заради справедливого існування буде існувати безбідне щасливе життя. Це суспільство, на думку Кампанелли, повинно підкорятися владі жерців, що встановлюють сувору побутову регламентацію та всезагальні правила співіснування. Очолювати суспільство повинен первосвященик, в якого у помічниках будуть міць, мудрість та любов. Права жінок та чоловіків проголошуються рівними, інститут сім'ї нівелюється, оскільки дружини для усіх чоловіків є спільними

Література:

1. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
3. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – Київ, 1996.
4. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: учебник. – С.-Пб.: Лань, 2002. – 384 с.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. XX ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. М.,1996.

7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 703 с.
8. Момджян К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1.М.,1994.
9. Мамардашвили М.К. Из лекций по социальной философии. // Социологический журнал, 1994, №3.
10. Трошкин Е.И.. История социологии: Учебное пособие. – Изд-во ЮУрГУ, 2006. – 200 с.

Тема 6. Соціально-філософські концепції Нового часу.

1. Критичний реалізм соціальної філософії Ф. Бекона.
2. Соціально-етична концепція П. Гассенді.
3. Т. Гоббс: концепція суспільного договору.
4. Етико-соціальна концепція Б. Спінози.

Соціально-філософські концепції Нового часу із посиленою зацікавленістю позиціонують пріоритет розуму й наукового пізнання в подальшому розвитку суспільства, завдяки чому людина зможе досягнути недосяжної у минулому досконалості й благополуччя.

Одним із авторитетних представників соціально-філософської думки Нового часу є англійський філософ і державний діяч Френсіс Бекон, який вважає, що у будь-яких дослідженнях суспільства та суспільних явищ не можна віддавати перевагу інтуїції, а потрібно керуватися більш досконалішими методами. Подібно до конфуціанської тези, він вважає, що непотрібно робити іншому те, чого не бажаєш самому собі, що свідчить про універсальність цієї морально-етичної норми. Погоджуючись із думкою, що в результаті постійного суперництва між державами неможливо уникнути воєн, Бекон вважав неминучим і доречним застосування сили для вирішення нагальних проблем. Але, все ж таки, не всі війни він вважав справедливим. До розряду несправедливих він відносив релігійні війни, військові захоплення колоній тощо.

Співзвучною духу часу стає робота Бекона під назвою «Нова Атлантида», написана у жанрі утопії, в якій він описує основні принципи організації та функціонування вигаданої Академії наук – так званого «Соломонова Дому», призначення якого полягає у максимальному розширенні влади людини над природою. Твердження про те, що знання – це влада і сила, у майбутньому стають стрижневим принципом організації інформаційного суспільства сучасності.

Новочасна теза Р. Декарта: «Мислю, отже - існую» також стає основоположним принципом у побудові соціально-філософських концепцій, орієнтованих у своєму змісті на тотальне позиціонування культу розуму в усіх сферах людської життєдіяльності.

В основі соціально-філософської концепції П'єра Гассенді лежить епікурейська ідея досягнення людиною щастя, що є для неї вищим благом. Як і

Епікур, Гассенді вважає, що щастя полягає у спокійному, безтурботному існування, від якого людина отримує задоволення.

В організації суспільного устрою мислитель віддавав перевагу твердій централізованій владі на кшталт абсолютної монархії, в якій правитель повинен бути гарним господарем. В концепції Гассенді людина постає суспільною істотою, діяльність якої здійснюється у суспільстві, що є результатом спільної угоди, яка створюється заради безпеки й покращення взаємного співіснування. Таким чином, він практично одночасно із Т. Гоббсом обґрунтовує ідею «суспільного договору», але пальма першості все ж таки, зазвичай віддається Гоббсу.

Англійський мислитель Томас Гоббс вважається першим вченим, хто найбільш ґрунтовно розробив теорії «суспільного договору», якою, як вже зазначалося, також займався і П. Гассенді.

У своїй праці під назвою «Левіафан» Гоббс виклав основні позиції свого вчення про державу, людину та право. Держава асоціюється у цій праці з ім'ям біблійного чудовиська Левіафана, ілюструючи у такий спосіб власну природу.

Гоббс зазначає, що людська природа є суто егоїстичною і лише егоїзм спрямовує і керує усіма людськими вчинками. Тому в соціальному середовищі людина не може почуватися у безпеці. Одна із стрижневих тез Гоббса: «людина людині є вовком» і цей принцип створює у соціумі атмосферу «війни всіх проти всіх», яка без додаткових зусиль з боку людини може призвести до загального самознищення. Отже, для того, щоб приборкати свою егоїстичну природу й, керуючись інстинктом самозбереження, уникнути взаємного знищення, люди уклали суспільний договір, що забезпечує гарантії миру й безпеки, покладаючи усі обов'язки й контроль за його дотриманням на плечі держави, яка, на його думку, має земне, а не божественне походження. Таким чином у соціумі починає панувати закономірний порядок, що приходить на зміну природному стану. Для дотримання цього порядку верховна влада отримує абсолютні повноваження й не несе перед підлеглими жодної відповідальності за свої дії.

Б. Спіноза також є прихильником концепції суспільного договору, вважаючи, що людина від природи егоїстична і користолобна. Правильне управління в державі повинно, на його думку, базуватися на принципі захисту й забезпечення приватної власності, яка була умовою досягнення загального блага.

Література:

1. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
3. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: учебник. – С.-Пб.: Лань, 2002. – 384 с.
4. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. — М.: Мысль, 1980. — Т. 1. — 624 с.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. М.,1996.
7. Локк Дж. Педагогические сочинения. — М.: Педагогика, 1939. — 305 с.

8. Момджян К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1.М.,1994.
9. Мамардашвили М.К. Из лекций по социальной философии. // Социологический журнал, 1994, №3.
10. Спиноза Б. Избранные произведения. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. — 606 с.

Тема 7. Соціальні ідеї Просвітництва.

1. Ш. Монтеск'є: новий напрямок соціального філософування.
2. Вольтер - критика католицизму та абсолютизму.
3. Ж.-Ж. Руссо: природне та суспільне.
4. Соціально-філософські ідеї німецького Просвітництва.

У добу Просвітництва соціально-філософська думка спрямована на нове усвідомлення ролі та місця людини у соціумі й забезпечення необхідних умов життя завдяки встановленню справедливих та розумних законів. Панувало твердження, що подолання соціальних конфліктів й негараздів можливе лише завдяки широкому розповсюдженні знань, що не повинні бути власністю еліт.

Одним із яскравих представників французького Просвітництва був Шарль Ліі Монтеск'є. Він намагався поширити сферу географічних знань на питання дослідження соціуму, обґрунтовуючи ідею впливу кліматичних умов, ландшафту тощо на життя соціуму, починаючи від особливостей державного устрою до законодавчої системи. Людське існування, на його думку, є суто соціальним феноменом, який ґрунтується на природних прагненнях забезпечувати свою життєдіяльність, добувати їжу, допомагати іншим тощо. Відповідно до цих природних чинників виникла необхідність у появі моралі та права, за допомогою яких здійснюється соціальне регулювання суспільного життя.

Розглядаючи соціальні причини виникнення злочинності й пороків, Монтеск'є зазначає, що вони мають як природні, так і соціальні корені. Для того, щоб зменшити рівень злочинності, необхідно створити максимально сприятливі умови для стимулювання слідуванню морально-етичним нормам у громадян. На його думку, у людському соціумі існує подвійний нормативний диктат, що виходить із існування як природних законів, так і локального законодавства окремих держав.

Рішучим критиком існуючих феодальних відносин був французький письменник і філософ-просвітник Вольтер (Марі Франсуа Аруе). Він активно виступав проти засилля католицької церкви, викриваючи усі її злодіяння та засуджуючи фанатизм. Вольтер вважав, що саме церква виступає головним гальмом будь-якого прогресу. У дусі ідей Просвітництва, він вважав, що усі негаразди тогочасного суспільства пов'язані із пануванням невігластва й відсутністю просвітництва, що унеможлиблюється консервативними забобонами церкви. Під природними законами філософ розумів насамперед закони розуму, що дані людині від природи. Він відстоював ідею загальної рівності людей перед законом, що все ж таки не передбачало ідеї існування

суцільної рівності у соціальному положенні. Вольтер також не поспішав відмовлятися від приватної власності, вважаючи її необхідною складовою у здоровому й благополучному суспільстві. Позитивно ставлячись до «просвітленого» абсолютизму, мислитель зазначав, що «найбільш щасливий час, коли государ - філософ». При цьому Вольтер скептично й навіть зверхньо відносився до народних мас та їх здатностей до управління, вважаючи, що керівництво суспільством повинно належати лише обраній меншості.

Французький просвітник Жан-Жак Руссо будує свою соціальну концепцію на антитезі «природне - соціальне», протиставляючи соціальність, цивілізацію природному, найбільш досконалому стану людини, який, на його думку, є найкращим. В суспільстві людина стає заручником усього штучного і несправжнього, її природа піддається псуванню, створюючи атмосферу взаємного презирства, байдужості й нерівності. За його висловлюванням, «людина народжується вільною, але завжди у кайданах». Звертаючись до найбільш природних форм людського співіснування, Руссо виділяє сім'ю у вигляді майбутнього прототипу усіх соціальних утворень, найбільшим із яких є держава, в якій правителі уподібнюються до батька, а громадяни – до дітей. Єдиний прийнятний спосіб упорядкування соціального життя, на думку просвітника, це існування договірних засад між державою і громадянами, завдяки чому людина перетворюється на частину єдиного цілого. Цей суспільний договір замінює природну рівність на морально-правову, тобто рівність перед законом в існуючій державі.

Одним із видатних представників німецького Просвітництва був Християн Вольф, основний лейтмотив соціального вчення якого була теза про необхідність досягнення людиною щастя. На його думку, соціальний устрій і держава загалом утворюються у результаті домовленостей між родинами заради забезпечення необхідних умов для існування. При цьому держава повинна усі зусилля спрямовувати на досягнення «загального блага» своїх громадян. Але, на думку Вольфа, для цього в суспільстві в усіх сферах (економіка, релігія сім'я тощо) повинна панувати сувора регламентація і контроль.

В соціальній концепції німецького просвітника Готхольда Ефраїма Лессінга висловлювалась думка про те, що загальний прогрес суспільства може здійснюватися лише на базі знань і досвіду, а також на основі демократії та розвитку культури. В суспільстві майбутнього, за його твердженням, буде панувати просвітлений розум, рівність народів і віротерпимість.

Йоганн Готфрід Гердер визначав природу людини невіддільною від соціуму, вважаючи, що «людина народжена для суспільства». Задоволення людських потреб, на його думку, було провідним стимулом у розвитку суспільства, а вищим критерієм оцінки сутності людини він вважав гуманність.

Соціальна проблематика також надзвичайно потужно знаходить своє відображення у творчості німецьких митців, таких як Йоганн Вольфганг Гете та Йоганн Крістоф Фрідріх Шиллер, які у своїх творах розглядають різноманітні соціальні колізії, пов'язані із зіткненням основних просвітницьких ідеалів із існуючою реальною дійсністю, що їм протистоїть.

Література:

1. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.
2. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
3. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. – Київ, 1996.
4. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: учебник. – С.-Пб.: Лань, 2002. – 384 с.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кемеров В.Е. Введение в социальную философию. М.,1996.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 703 с.
8. Момджян К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1.М.,1994.
9. Мамардашвили М.К. Из лекций по социальной философии. // Социологический журнал, 1994, №3.
10. Трошкин Е.И.. История социологии: Учебное пособие. – Изд-во ЮУрГУ, 2006. – 200 с.

Тема 8. Проблеми побудови універсальної моделі соціального: німецька класика

1. Соціально-філософські погляди І. Канта.
2. Свобода та право у соціальній філософії Й. Фіхте.
3. Діалектична концепція соціального Г. Гегеля.
4. Критика Г. Гегеля К. Поппером.
5. Соціальна концепція Л. Фейєрбаха.

Соціальна концепція І. Канта виходить із нагальної необхідності морального самовдосконалення людини, завдяки якому може бути досягнута соціальна злагода. Філософ не є прихильником радикальних змін і революційних «вибухів» у суспільстві, а віддає перевагу поступовому реформуванню соціуму. Кант не виступає проти приватної власності, вважаючи її наявністю у людей абсолютно природним. Соціальна структура в його концепції не є однорідною, оскільки, на його думку, рівність людей існує лише за їх єдиною природою, а не за соціальним становищем. Тому суспільство складається із «громадян» і «підданих», до яких належать робітничі маси. У своїй праці «Про вічний мир» Кант встановлює нагальну необхідність приходу усіх народів до взаємного консенсусу й встановлення між ними мирних відносин, критично оцінюючи усі збройні конфлікти і війни.

У своїй концепції Кант також торкається проблем громадянського суспільства, користуючись при цьому поняття «громадянського стану», що базується на правовій основі й наступних принципах: 1). свобода кожного громадянина суспільства як людини; 2). рівність між усіма у якості підданих; 3). самостійність кожного члена суспільства як громадянина.

Право, на думку Канта, повинно існувати у вигляді засобу зовнішнього примусу й приборкання природи людини. Держава за допомогою права здатна, з одного боку, обмежувати, а, з іншого, оберігати свободу своїх громадян та їх гідність. Слідування нормам права відбувається в людей не за внутрішнім переконанням, а завдяки існуванню страху перед покаранням. Без нього суспільство існувати не може, хоча право містить у собі мінімальну кількість моральності.

Але соціальний порядок забезпечується не лише зовнішнім правовим примусом, а й внутрішніми моральними нормами, які Кант пов'язує із поняттям «категоричного імперативу» - внутрішнього морального закону в собі. На відміну від зовнішнього й публічного примусу права, моральність – категоричний імператив – це внутрішня сфера власного вільного вибору на основі веління совісті.

Фіхте зруйнував стереотипи суспільного договору, пов'язавши проблему походження права з розвитком самосвідомості. Це дозволило вивести загальні основи права з фундаментальних умов існування людини як вільного суб'єкта, наділеного волею і мисленням.

Суспільно-політичні погляди Гегеля розпорошено по багатьох його працях. Найбільш повно вони викладені у "Філософії права" та лекціях із філософії релігії, філософії історії, опублікованих після його смерті. Ці погляди базувалися на постулаті про визначну роль об'єктивної ідеї, яка послідовно втілюється в різноманітних формах буття і через суспільну свідомість індивідів повертається до свого "матеріального" (божественного) лона. Світовий розум має своєрідну "хитрість": він творить історію через діяльність конкретних людей, які виступають виконавцями божественної волі. Суб'єктом історії є дух, конкретними виконавцями — люди. Отож, об'єктивний дух виступає як об'єктивна закономірність, що стоїть над окремими людьми і проявляється лише через їхні різноманітні зв'язки і взаємовідносини.

У своєму розвитку об'єктивний дух проходить три головні стадії: абстрактне право, мораль, моральність. Останній ступінь охоплює сім'ю, громадянське суспільство, державу. Такою є загальна структура суспільно-філософської концепції Г. Гегеля.

У більш пізні періоди з'являється інтерпретація Гегеля як тоталітариста (або тоталітарно орієнтованого мислителя, передтоталітариста, духовного гуру тоталітарних ідей у ХХ ст. тощо) й виходить з оцінки вчення Гегеля як реакційної, антиліберальної й антидемократичної теорії, яка, на думку багатьох авторів, є аналогічною і співзвучною ідеям і практиці войовничого антилібералізму й антиіндивідуалізму ХХ ст., що знайшли своє втілення у фашизмі, гітлеризмі й сталінізмі.

Показово у цьому плані робота К. Поппера «Відкрите суспільство і його вороги», перше видання якої з'явилося у 1945 р. Ворогами «відкритого», «вільного» суспільства, противниками індивідуальної свободи, прихильниками так званого закритого суспільства, тоталітаризму є, за Поппером, Геракліт, Платон, Аристотель, середньовічні авторитарісти, а у Новий час - особливо Гегель, Маркс і їх послідовники. Гегельянство характеризується Поппером як спрямоване проти ідей Французької революції відродження античного і

середньовічного тоталітаризму, як «ренесанс трібалізма», тобто племінних і родових начал.

Повторюючи старі звинувачення Гегеля у філософському обґрунтуванні реставрації, ідеалізації Пруської держави і ворожості до ідей революції, Поппер пише: «Так само, як Французька революція розкрила нев'янучі ідеї ... свободи, рівності і братерства, Гегель розкрив платонівську ідею, що лежить в основі нев'янучого заклоту проти свободи і розуму». На догоду своїй схемі Поппер обходить ті аспекти гегелівської філософії права, які за своїм змістом відповідали ідеям Французької революції і, отже, розходилися із напівфеодальною прусською дійсністю. Поппер проходить повз і прямої полеміки Гегеля проти платонівської (і взагалі античної) концепції держави. Результати своєї інтерпретації Поппер резюмує так: «Гегель плюс Геккель і є формула сучасного расизму».

Л. Фейєрбах запропонував відмінне від традиційного розуміння соціального спрямування філософії, її минулого та сучасності, ролі в суспільстві і ставлення до релігії. За Фейєрбахом, у світі починається нова епоха — пост-християнська. Релігія відмирає, її місце в культурі звільняється, і зайняти це місце повинна філософія. Водночас і сама філософія повинна змінитися: вона не має стати простим чи негативним (в гегелівському розумінні) запереченням релігії.

За його переконаннями, у центрі уваги філософії повинна бути людина як найвища істота природи. Людина, на думку Л.-А. Фейєрбаха, є не самосвідомістю, не реалізацією надприродної духовної субстанції (Бога, абсолютного духу, світового розуму), а живою, тілесною, чуттєвою істотою, що має родові властивості. Вона є центром, творчим началом, що продукує як себе, так і фантастичний, надприродний світ.

Не розуміючи суспільної сутності людини й ігноруючи реальні економічні, соціальні, політичні та інші суспільні зв'язки, в яких перебувають люди, Л.-А. Фейєрбах моделював суспільство як рід на основі "атома" цього роду — "Я". Від "Я" він переходив до "Я" і "Ти", будучи переконаним, що сутність людини полягає тільки у спільності, в єдності людини з людиною — єдності, яка, попри те, ґрунтується на реальності відмінностей між "Я" і "Ти". В системі Л.-А. Фейєрбаха соціальний характер людського життя вичерпується духовно-моральною сферою, фактично комунікацією між "Я" і "Ти". Тому його соціальні погляди пропагують утопію міжлюдських гармонійних стосунків. На відміну від представників натуралістичного матеріалізму філософ вважав, що людина як рід є піднесенням обмежених природних істот до статусу універсальної природної істоти, для якої увесь світ стає предметом пізнавального прагнення.

Критикуючи погляди І. Канта, він доводив, що всі спекуляції про право, волю, свободу та особистість без людини, поза, а тим більше над нею є спекуляцією без реальності. В концепції Фейєрбаха погляди на соціальне формуються виключно крізь призму розгляду людини як живої, тілесної істоти.

Література:

1. Андрущенко В., Історія соціальної філософії – Київ, 1996.

2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли: пер. с фр. – К.: Юніверс, 2004. – 687 с.
3. Гегель. Философия права // Соч. — Т. VII. — М. — Л.: Соцэкгиз, 1934. — 380с.
4. Бачинин В. А., Сандулов Ю. А. История западной социологии: учебник. – С.-Пб.: Лань, 2002. – 384 с.
5. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від Античності до поч. ХХ ст.): навчальний посібн. – К.: Либідь, 1993. – 334 с.
6. Кант И. Соч.: В 6 т. — М.: Мысль, 1965. — Т. 4. — Ч. 1.— 544 с.
7. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учебное пособие для ВУЗов. – М.: Академический проект: Культура, 2005. – 703 с.
8. Момджян К.Х. Социум, общество, история. Учебное пособие для студентов и аспирантов, специализирующихся по философии, социологии, истории. Кн.1.М.,1994.
9. Фейербах Л. Сущность христианства // Избр. филос. произв.: В 2 т. — М.: Политиздат, 1955. — Т. 2. — 942 с.
10. Фихте. Общие принципы наукоучений // Антология мировой философии: В 4 т. — М: Мысль, 1971. — Т. 3. — С. 197—243.